

OSMANLI'DA İLİM VE FİKİR DÜNYASI

*İstanbul'un Fethinden
Süleymaniye Medreselerinin
Kuruluşuna Kadar*

Editörler
Ömer Mahir Alper
Mustakim Arıcı

KLASİK

KLASİK

125. Kitap

Osmanlı Araştırmaları 3

Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası

*İstanbul'un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin
Kuruluşuna Kadar*

Editörler

Ömer Mahir Alper

Mustakim Arıcı

© Ömer Mahir Alper, Mustakim Arıcı, 2015

© Klasik, 2015

Birinci Basım Aralık 2015

ISBN 978-605-5245-83-2

TC Kültür ve Turizm Bakanlığı

Sertifika no: 15813

Minyatür: *Leylâ vü Mecnûn*, Ayasofya 3289/2, 32b,
Leylâ ve Mecnun'un okulda ders görmeleri

Kapak **Erol Polat**

Tasarım Uygulama **Sibel Yalçın - Zeyd Karaaslan**

Baskı/Cilt Elma Basım

Sertifika No: 12058

Halkalı Cad. No: 164 B-4 Blok

Sefaköy-Küçükçekmece / İstanbul

Tel: 0212 697 30 30

KLASİK

Vefa Cad. No: 48 34134 Vefa Fatih İstanbul

Tel 0212 520 66 41-42 Faks 0212 520 74 00

klasik@klasikyayinlari.com

www.klasikyayinlari.com

facebook.com/klasikyayinlari

twitter.com/klasikyayinlari

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

MEDRESE VE DİL İLİMLERİ 9

Ayşe Zişan Furat

**Fetih Sonrası Osmanlı Eğitim Anlayışının Şekillenışı: Klasik Dönem
Müderrislik İmtihanları 11**

Mehdin Çiftçi

Sofu Mehmed Paşa Dârülhadisi ve Müderrisleri 33

Ali Benli

**Fâtih Dönemi Âlimlerinden Musannifek (ö. 875/1470) ve Nahiv
Usulüne Dair Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme 55**

Sultan Şimşek

**Sahn-ı Semân Tetimme Medreseleri'nde Arap Belâgatının
Öğretimi ve Sekkâki'nin Miftâhu'l-ulûm Adlı Eseri 79**

İKİNCİ BÖLÜM

AKLÎ VE NAKLÎ İLİMLER 99

Mehmet Çiçek

**Teftâzânî'nin Keşşâf Hâşiyesi'ne Hâşiyesi Bağlamında
Ali Kuşçu'nun Şerhçiliği 101**

Abdullah Taha İmamoğlu

**Taşköprizâde'ye Göre Hadis İlmi ve Letâifu'n-nebî Adlı Kırk Hadis
Risâlesinin Tahlili 127**

Mustafa Celil Altuntaş

Osmanlı Hadis Eğitiminde Meşâriku'l-envâr 147

Ahmet Hamdi Furat

Abdullah Tırabzon

**Şeyhülislâm Sa'di Çelebi'nin Fetvalarının Toplandığı
Mecmûalar 179**

Veysel Kaya

**Molla Hüsrev'in (885/1480) İlm-i Kelâm'a Yaklaşımı:
O Bir Kelâm Karşıtı mıydı? 197**

Hasan Umut

**Risâle der 'İlm el- Hey'e'den el-Fethiyye'ye: Bir Metnin Osmanlı
Dünyasında Dönüşümü 215**

Ahmet Tunç Şen

**Rasattan Takvime: XV/XVI. Yüzyıl Osmanlı Dünyasında
Astrolojinin Yeri Üzerine Bazı Gözlemler 227**

Taha Yasin Arslan

**Osmanlıların Mikât İlmine Katkıları:
Mizânü'l-kevâkib Örneği 251**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULEMÂ, SIYASET VE TOPLUM 263

Abdurrahman Atçıl

**"Osmanlı Devleti'nin Ulemâsı" / Osmanlı Âlim-Bürokratlar Sınıfı
(1453-1600) 265**

Hasan Karataş

**Onbeşinci Yüzyılda Karamânî Ulemâ ve
Meşayih İlişki Ağları Üzerine Tesbitler 283**

Hüseyin Yılmaz

**İran'dan Sünnî Kaçışı ve Osmanlı Devleti'nde Safevî Karşıtı
Propagandanın Yaygınlaşması: Hüseyin b. Abdullah el-Şirvânî'nin
Mesiyaniik Çağrısı 299**

Yunus Kaplan

**Sosyal Adalet Açısından İhtisâb Teşkilatı ve II. Bayezid
Kanunnâmelerindeki Görünümü 311**

ABSTRACTS

İNGİLİZCE ÖZETLER 325

Rasattan Takvime: XV/XVI. Yüzyıl Osmanlı Dünyasında Astrolojinin Yeri Üzerine Bazı Gözlemler

Abmet Tunç Şen

Doktora Öğrencisi, Chicago Üniversitesi.

X/XVI. yüzyıl sonunda İstanbul'da Sultan III. Murad'ın himayesi ve Takıyyüddin er-Râsîd'in (ö. 993/1585) idaresiyle kurulduktan kısa bir süre sonra şeyhülislâm Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi'nin (ö. 988/1580) fetvası ve padişahın iradesiyle yıktırılan rasathanenin hikâyesi Osmanlı tarihi ve tarihçiliğinin ilgi çekici fasıllarından birini oluşturur.¹ Dinî ilimlerin ve âlimlerin müspet ve aklî ilimlere üstün gelmesi olarak değerlendirilip katı ve anakronik bir bilim-din çekişmesine indirgenen, on altıncı yüzyılın sonundan itibaren yaşandığı varsayılan meşhur Osmanlı gerilemesine dair tartışmaların da sacayaklarından biri telakki edilen İstanbul Rasathanesi'nin hikâyesi, daha geniş bir zaviyeden bakıldığında Osmanlı ulemâ tabakasında ilm-i nücûma yönelik muhtelif yaklaşımların da ilgi çekici bir göstergesidir.

Ay-üstü âlemi (*ecrâm-ı ulvîyeyî*) gözlemenin ve bu *rasad* faaliyeti sonucunda elde edilen bilgiyi ay-altı âlemde/dünyada olacak olayları öngörmek için kullanmanın şeran sakıncalarına atıfla rasathanenin yıkılması gerektiğini vurgulayan dönemin şeyhülislâmı Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi'yi Osmanlı ulemâsının tipik bir temsilcisi olarak niteleyeceksek, müneccimbaşılık makamına getirilmeden evvel imparatorluğun Mısır ve Suriye'deki topraklarında müderrislik ve kadılık yapmış, sıkça ziyaret ettiği payitahtta Çivizâde Muhyiddin Efendi (ö. 954/1547), Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) gibi şeyhülislâmların ve dönemin diğer önde gelen müderrislerinin derslerine devam etmiş Takıyyüddin'i hangi bağlamda ele alacağız?² Dahası, şeyhülislâm Kadızâde Ahmed

•••••

1 Özellikle Aydın Sayılı'nın kaynakçada zikredilen çalışmalarına müracaat edilebilir.

2 Takıyyüddin'in hayatı için bkz. Nevizâde Atâî, *Hadâ'ikü'l-hakâ'ik*, 286-287; Şeşen, "Meşhur Osmanlı Astronomu Takıyyüddin el-Râsîd'in Soyu Üzerine", 165-171.

Şemseddin'in verdiği fetvadın da anlaşılacağı üzere, rasathanedeki faaliyetler kimi çevrelerde astrolojik niyetlere matuf bir teşebbüs olarak algılanıp caiz görülmezken, XV. yüzyıl ortalarından itibaren padişahlara ve hanedan mensuplarına herhangi güçlü bir toplumsal itiraza maruz kalmadan astrolojik danışmanlık hizmeti veren, her yıl hazırladıkları takvimlerde gelecek yılın nasıl cereyan edeceğini genel kehanetler şeklinde saraya ileten ve içlerindeki bazı mensuplarının gerek yetiştirme şekilleri gerekse kariyerleri çerçevesinde “klasik” sayılabilecek birer Osmanlı âlimi olduğu müneccimleri hangi bağlamda tartışacağız?³

Meseleyi genişletmek, hakkında yapılmış çok sayıda çalışma olmasına karşın kaleme aldığı eserleriyle eserlerinin akisleri henüz mükellef biçimde değerlendirilmemiş olan Takıyyüddin ve rasathanesi üzerine soruları çeşitlendirmek mümkün. Ne var ki bu makale kapsamında Takıyyüddin'in hikâyesinden çok, onun yeni bir rasat (*rasad-ı cedîd*) yapıp daha dakik bir *zîc* hazırlama teşebbüslerini basamak olarak kullanarak şimdiye kadar literatürde hak ettiği ilgiyi pek görmemiş “takvim” türü eserlerden örneklerle miladî XV. yüzyıl sonu ve XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı dünyasında ilm-i nücûm faaliyetlerinin mahiyeti ve muhtelif algılanma biçimleri hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmaya çalışacağız.

Burada terminolojik olarak ilm-i nücûm ibaresinin kullanılmasına itiraz edilebilir; zira İslâm (b)ilim tarihçiliğinde, özellikle George Saliba'nın öncülük ettiği çalışmalar neticesinde, hicrî II. yüzyıldan itibaren astronomi olarak kabul edilen *ilm-i hey'et* (ya da *ilmü'l-hey'et*) ile astrolojiyi karşıladığı düşünülen *ilmu ahkâmi'n-nücûm* arasında kesin bir ayrımın ortaya çıktığı ve *ilm-i nücûm* (ya da *ilmu'n-nücûm*) teriminin gözden düştüğü kabul edilir.⁴ Ancak kaynaklar, özellikle de geç orta çağ ve erken modern dönem İran ve Anadolu/Rum coğrafyasında mîkât, rasat âletleri, takvim ve ahkâm gibi nücûm bilgisinin muhtelif ameli tatbik sahalarında üretilen eserler, “ilm-i nücûm” ibaresinin bir şemsiye terim olarak kullanıldığını gösterir niteliktedir. Benzer şekilde tasnifu'l-ulûm kitaplarında

•••••

3 Takıyyüddin ve rasathanesi hakkındaki tartışmalarda genelde gözden kaçırılan muasır bir kaynağa göre, Takıyyüddin zındıklık ve ilhad ile de suçlanmıştı. Vezir-i azam Koca Sinan Paşa, padişaha yazdığı telhiste, ulemâyı teskin etmek, Takıyyüddin'in de hayatını güvenceye almak için onu Mısır'a göndermeyi teklif eder. Bkz. Sahillioğlu, *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, 215-6.

4 Saliba, “Islamic Astronomy in Context”, 25-46.

da nücûm/heyet bilgisi ile bu bilginin ahkâmı arasında mutlak bir ayırmadan bahsedilirse de (genelde ilki nazarı hikmetin riyazî ilimler, ikincisi ise tabîi ilimler şubesi içinde değerlendirilir), ilm-i nücûm/ilm-i heyet çatısı altında tartışılan takvim ve zîc hesaplamaları ya da kırân vakitleri tayininde astrolojik maksatların önem arz ettiği bizzat musannifler tarafından ortaya konur.⁵ Bütün bunları da hesaba katarak bu makalede XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı dünyasında ilm-i nücûm faaliyetlerinin, özellikle de astroloji olarak nitelendirilecek “ahkâm-ı nücûm” meselesinin düşünüldüğünden daha çetrefil olduğunun altını çizip yıldızların ahkâmıyla uğraşmak konusunda mütereddit olan müneccimler kadar ahkâm-ı nücûm ile makbul bir uğraş olarak meşgul olan müteşerri âlimlerin de bulunduğu hayli girift bir entelektüel muhitin mevcudiyeti üzerinde duracağız.

I. Zîc Türü ve Takvimlerle İlişkisi

Takiyyüddin’in gözetiminde kurulan rasathanenin niye yıkıldığı sorusu yanında ilk etapta neden inşa edildiği meselesi de üzerinde durmayı gerektiren bir husustur. İslâm dünyasındaki rasathaneler üzerine eğildiği âbidevî eserinde, rasathanelerin inşasında astrolojik niyetlerin mühim bir âmil olduğunu ileri süren Aydın Sayılı’ya göre İstanbul’da kurulan rasathane de bu genel prensipten muaf değildir.⁶ Öte yandan astrolojiyle yalnızca rasathanenin malî yükünü üstlenmek zorunda kalan siyasî otoritenin beklentilerini karşılamak maksadıyla ilgilenildiğini; rasat faaliyetindeki asıl amacın teorik astronomi tasavvurunu güçlendirecek veriler ile pratik astronomi için gerekli dakik hesapları ortaya koymak olduğunu öne süren yaklaşım günümüz bilim tarihçiliğinde ekseriyetle benimsenen görüştür.⁷ Rasathane gibi arkasında güçlü bir malî/siyasî destek

•••••

5 Nücûm bilgisinin ilimler tasnifi geleneğindeki sınıflandırılması muhtelif zaman ve coğrafyalarda muhtelif âlimlerin gözünde farklılıklar gösterebilse de bu makale kapsamında bu geniş tartışmaya yer vermeyeceğiz. Osmanlı ilim dünyasında nücûm bilgisinin nasıl tasnif edildiğinin ve kategoriler arasındaki ayrımlarla geçişkenliğin güzel bir örneği için bkz. Taşköprizâde, *Miftâhü’s-sa’âde*, I, 312-3, 334, 353-362.

6 Sayılı, *The Observatory in Islam*, 8-49, 289-305.

7 İstanbul rasathanesinde yapılan çalışmalarla ilgili Aydın Sayılı, Sevim Tekeli, Remzi Demir, Yavuz Unat ve Salim Ayduz’un muayyen çalışmalarına bakılabileceği gibi rasat faaliyetinin mahiyeti ve gayeleri hususunda İhsan Fazlıoğlu’nun özellikle şu çalışmasına bakılabilir: “Osmanlı Felsefe-Biliminin Arkaplanı: Semerkand Matematik-Astronomi Okulu”, 1-66.

olmaksızın gerçekleştirilemeyecek projelerin dönemin siyasi hesapları ve imparatorluk tasavvurları bağlamındaki önemini de unutmamak gerekir.⁸

Hiç kuşku yok ki rasathane kurmanın ardındaki en önemli saiklerden biri, zaman ve yön tayini için muvakkit ve müneccimlere gereken gezegen konumları bilgisini sağlayıp hesap yöntemlerini gösteren ve adına *zîc* denen tabloları güncellemektir. Bakıldığı zaman hemen her geniş ölçekli rasat faaliyeti sonucunda yeni bir *zîc* hazırlanmış ve bu *zîc*, daha dakik gözlemlere dayanan hesaplar yapıncaya kadar kendisinden faydalanan ilm-i nücüm erbabları arasında geçerli kalmıştır. Örneğin Meraga'daki gözlem faaliyetleri sonucunda hazırlanan *Zîc-i İlhânî* XIV. ve XV. yüzyıllarda İran ve Anadolu/Rum coğrafyasında müneccim ve muvakkitlerin temel referans kitabı mahiyetindeyken kendisine dayanılarak yapılan hesaplar ile gerçekte semavî hadiselerin vuku bulduğu zaman arasında ihtilafların ortaya çıkması yeni ve daha dakik bir *zîc* zorunlu kılmış; bu çerçevede Semerkant Rasathanesi'nde yürütülen yeni rasat faaliyeti sonucunda *Zîc-i Cedîd-i Sultanî* olarak bilinen Uluğ Bey *zîc* tamamlanmıştır.⁹ Takıyyüddin de rasathane kurma lüzumunu padişaha aktarırken, mevcut *zîc*lerin ihtiyaçları yeterince karşılayamadığını vurgulamış, rasathanesindeki gözlemler neticesinde *Cerîdetü'd-dürer fi haridetü'l-fiker* başta olmak üzere yeni tablolar hazırlamıştır.¹⁰

Peki rasat faaliyetinin nihaî amacı olan *zîc*ler tam olarak ne tür ihtiyaçları karşılıyordu? *Zîc*lerin zaman ve yön tayinine yönelik veriler sunduğunu söylemekle birlikte bu zaman ve yön tayininin içinde astrolojik önemi haiz hesaplamaların da geniş bir yer tuttuğunu teslim etmek gerekir. Hatta *Zîc-i İlhânî*'nin başında Nasirüddin el-Tûsî (ö. 672/1274) rasat sonucu elde edilecek yıldızların konumu bilgisinin, hastalık ve sağlık, emniyet ve perişanlık, savaş ve barış, bolluk ve yokluk, doğacak insanların ömrünün uzunluğu ve kısalığı gibi dünyada olacak olayları bilmek için elzem olduğunu; hazırladığı *zîc*in, takvim ve zayıçe/horos-

•••••

8 Baki Tezcan, "Some Thoughts on the Politics of Early Modern Ottoman Science", 135-156. Her ne kadar önemli maddî hatalar ve mübalağalı yorumlarla malul olsa da teorik çerçeve ve tarihi/siyasî bağlam açısından Avner Ben-Zaken'in şu çalışmasının ilk bölümüne bakılabilir: *Cross-Cultural Scientific Exchanges in the Eastern Mediterranean, 1560-1660*, özellikle 8-47.

9 *Zîc-i İlhânî* ve *Zîc-i Uluğ Bey'in* de dahil olduğu genel bir *zîc* değerlendirmesi için bkz. Kennedy, "A Survey of Islamic Astronomical Tables", 123-177. Uluğ Bey *zîc*inin Türkçe tercümesi ve faksimile neşri için bkz. Kaçar & Bir, *Uluğ Bey'in Astronomi Cetvelleri*.

10 Demir, *Takıyyüddin'de Matematik ve Astronomi*.

kop hazırlayacak müneccimler için faydalı olmasını umduğunu söyler.¹¹ Zaten Zîc-i İlhânî'nin dördüncü ve son bölümü, *firdarat*, *nemudarar* gibi doğum astrolojisine ve zayıç (horoskop) hazırlamaya yönelik yöntemler hakkında bilgi verir. Hakeza dört bölümden oluşan Zîc-i Uluğ Bey'in son bölümü, nücûmla ilgili diğer işlemler bahsi altında doğum astrolojisine matuf hesaplar ve bilgiler sunar.¹² İstanbul'daki rasathanede yapılan gözlemler neticesinde hazırlanan *Cerîdetü'd-dürer* de astrolojik hesaplar bakımından, özellikle de *tâli'* tayin etme ve *tesyirat* gibi astrolojik metotlar açısından son derece zengindir.¹³

Zîcilerin muvakkitler ve müneccimler tarafından pratikte nasıl ve hangi amaçlar doğrultusunda kullanıldığı sorusu şimdiye dek İslâm bilim tarihçiliğinde yeterli ilgiye mazhar olmadı. İslâm dünyasında üretilmiş 200'ü aşkın zîc üzerinde geniş kapsamlı bir çalışmaya imza atan Edward Kennedy ile yakın zamanda Kennedy'nin çalışmasını başka zîciler üzerine bilgilerle geliştiren Julio Samsó, David King ve Bernard Goldstein, birçok zîcde astrolojik hesaplara yönelik içeriğin bulunduğunu söylemekle birlikte bu cetvellerin pratikte ne şekilde kullanılmış olduğu meselesine pek değinmezler.¹⁴ Bu anlamda Osmanlı takvimleri, müneccim ve muvakkitler başta olmak üzere ilm-i nücûm meraklılarının zîclerden nasıl istifade ettiğine dair muazzam bir tanıklık sağlar.

Tüm Osmanlı yazın tarihinin en uzun soluklu türlerinden biri olan ve gerek Türkiye'de gerekse dünyanın muhtelif yazma kütüphanelerinde sayısız örneği bulunan takvimler şaşırtıcı derecede az bir ilmi ilgi topladı.¹⁵ Osman Turan ve Nihal Atsız'ın yaptığı öncü çalışmalar özellikle ilk dönem Osmanlı tarihiyle ilgili kronolojiler içeren takvimleri kısmen

•••••

11 Yazma kütüphanelerinde çok sayıda nüshası bulunan Zîc-i İlhani'nin malesef henüz tenkitli bir neşri yapılmadı. Burada California Üniversitesi kütüphanesinde dijital olarak görüntülenebilen ve Zilhicce 905/ 1500 Temmuz tarihinde İran'da istinsah edilen nüshadan faydalandım. Bkz. Caro Minasian Koleksiyonu #1462, 2b-3a. Zîc-i İlhani'ye *Keşf-i Hakaik* adlı bir şerh kaleme alan Nizamüddin Nisâbü'rî de eserinde astrolojinin önemini vurgular. Bkz. Robert Morrison, *Islam and Science: The Intellectual Career of Nizam al-din Nisaburi*, 67-70.

12 *Uluğ Bey'in Astronomi Cetvelleri*, I, 405-427.

13 Demir, *Takıyyüddin'de Matematik ve Astronomi*, 100-103.

14 Kennedy'nin yukarıda zikredilen eseri dışında bkz. King, Samsó, Goldstein, "Astronomical Handbooks and Tables from the Islamic World (750-1900)", 9-105.

15 Osmanlı tarihinin farklı dönemlerinde hazırlanmış takvimlere yönelik çalışmalar için kaynakçada zikredilen Osman Turan, Nihal Atsız, Necati Akgür, Salim Aydüz, Gülçin Tunalı ve Gerhard Behrens'in çalışmalarına bakılabilir.

neşrederek önemli bir kaynak temini sağladıysa da belirli niyetler doğrultusunda takvimleri takvim yapan astrolojik içeriği tamamen göz ardı etmeleri ve inceledikleri bazı XV. yüzyıl takvimlerinde bulunan kronoloji bölümlerinin tüm Osmanlı takvimlerinde mevcut olduğu zannı yaratmaları hasebiyle literatürde kalıcı bir hasara da yol açtı. Tabii takvim dendiğinde kelimenin günümüz sözlük anlamından hareketle senenin günlerini gösteren metinler akla gelir. Hâlbuki mezkur metinlerde geçtiği tam haliyle *takvîm el-kevâkib* terimi, o sene içerisinde yıldızların (*kevâkib*) alacağı konumların tayini ve tanzimi ile bu konumlara dayanarak o senenin astrolojik ahkâmının çıkarılmasını (*ahkâm-ı sâl*) ifade eder.¹⁶

Elimizde Osmanlı dünyasına ait en eski tarihli takvim 1421 senesinden olmakla birlikte takvimin Osmanlılara has bir tür olmadığını, esasında tarihler ve coğrafyalar üstü evrensel bir yazın aracı olduğunu unutmamak gerekiyor. Osmanlılarla ilgili elimizdeki mevcut kaynaklar en erken XV. yüzyıl başına gidiyorsa da XIV. yüzyılda Pontus Rum topraklarında üretilmiş takvim ile hemen hemen aynı dönemde Eretna beyliğinin hüküm sürdüğü bölgede hazırlanmış olan bir başka takvim, Anadolu sahasında takvim üretimini çok daha gerilere götürebilmeyi mümkün kılıyor.¹⁷ Hassaten Osmanlı toprakları içerisinde üretilmiş takvimlerden bahsetmek gerekirse, özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından önce hazırlanmış takvimler, dil, içerik, sayfa düzeni ve sayfa adedi bakımından birbirinden önemli farklılıklar gösteriyordu. Örneğin II. Murad ve Fâtiş Sultan Mehmed dönemlerinde saray için hazırlanıp günümüze ulaşan takvimler, bir istisna dışında Türkçe kaleme alınmışken; II. Bayezid döneminden elimizdeki otuza yakın takvimin tamamına yakını Farsça'dır. Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî'nin saltanatları sırasında Türkçe, diğer pek çok ilim sahasında olduğu gibi, takvimlerde de yeniden başat dil konumuna gelmiştir.¹⁸

•••••

16 Buradaki tartışma muayyen bir takvimden ziyade 1450'lerden 1600'lere, ellinin üzerinde takvimin incelenmesine dayandığı için ayrı ayrı kaynak zikretme şansı bulunmuyor. Yine de bu çalışmada spesifik olarak atıfta bulunulan bir takvim olduğunda bu takvimin künyesi kaynakçada ayrıca gösterilmiştir. Türkiye kütüphanelerinde bulunan takvimlerin künyeleri için şu kataloglara müracaat edilebilir: *Osmanlı Astroloji Literatürü Tarihi*; *Kandilli Rasathanesi El Yazmaları*, c. 1: *Türkçe Yazmalar*, c. 2: *Arapça ve Farsça Yazmalar*.

17 Bizans dönemi takvimi için bkz. Mercier, *An Almanac for Trebizond for the year 1336*; Hicrî 773/1372 tarihli takvim için bkz. Nuruosmaniye 2782.

18 Bu bakımdan takvimler de dil itibarıyla, İhsan Fazlıoğlu'nun Türkçe telif edilmiş bilimsel eserler konusunda çizdiği genel çerçeveye minvalinde tekamül ••

Tipik kabul edilebilecek bir takvim, takvimi hazırlayan kişinin ilkba-
har gündönümünün yaşanacağı anda, başka bir deyişle, Güneşin Koç
burcuna gireceği ve yeni yılın (*nevruz*) gerçekleşeceği *tahvîl-i sâl* esna-
sında, hesabın yapıldığı şehrin enlemi ve boylamı mucibince seyyarelerin
bulunduğu konumu tayin etmesi ve bunun ışığında yeni yıla dair bir
zayıç/horoskop hazırlamasıyla başlar. Bu zayıç, başta *tâli'* – ki bugün
şans, baht, kısmet olarak kullandığımız *talih* kelimesi etimolojik olarak
bu terime dayanır – birtakım astrolojik delil ve göstergelerin (*delâil ü
şevâhid*), söz gelimi hangi astrolojik evde hangi seyyarenin olacağını
ya da seyyareler arasındaki konumların matematiksel hesabı ile ortaya
konur.¹⁹ Bu göstergeler tayin edildikten sonra o senenin neler getireceği,
astrolojik öngörü ve kehanetler biçiminde mensur olarak kaleme alınır.
Bu kehanetler padişahın ahvâliyle başlayıp toplumun diğer belli başlı
katmanlarının ahvâliyle devam eder. Bu sosyal zümrelere dair detaylı
öngörüler savaşlar, hastalıklar, mahsuller ve fiyatların durumu ile (sıcak-
lık, rutubet, depresyon gibi) semavî ve arzî olaylara dair öngörüler izler.
Bu kehanetler, özellikle de toplumsal tabakalar ve savaşlar hakkındaki
öngörüler, anlaşılabilir birtakım sebeplerden ötürü genelde spesifik
olmaktan uzak mükerrer ve muğlak ifadelerle doludur; ancak yine de
dönemin toplumsal ve siyasî gerilimlerinden beslendiğini ve bu gerilim-
leri bizatihi besleyip kamuoyunu meşgul ettiğini gerek takvimlerde yıldan
yıla değişen vurgulardan gerekse kronikler ve tezkireler gibi muasır kay-
nakların tanıklığı yoluyla tespit edebilmek mümkün.²⁰ Senenin ahkâmına
dair bu mensur bölümden sonra zayıçenin kendisine tablo olarak yer
verilir. Katı bir standartlaşmadan bahsetmenin henüz zor olduğu XV. ve
XVI. yüzyıl takvimlerinin bir çoğunda, rüya tabiri, vücuttaki seğirmelerin
(*ihtilâc*) yorumu, Aristoteles'e atfedilen ve savaşlarda kimin galip kimin
mağlup olacağını öngörmeye yarayan fal biçimleri gibi çeşitli fal tabloları
da ilave yazılı açıklamalarıyla beraber kendilerine yer bulur. Daha sonra

•••••

eder. Bkz. Fazlıoğlu, "Osmanlı Döneminde 'Bilim' Alanındaki Türkçe Telif ve
Tercüme Eserlerin...", 151-184.

19 Tâli terimi ve astrolojik önemi için bkz. King, "al-Tali", *Encyclopedia of Islam*
(online edition). Tâli teriminin talihe ne zaman dönüştüğünü tespit etmek
zorsa da Meninski sözlüğünün gösterdiği üzere kelime 17. yüzyıl başlarında
Osmanlı dünyasında şans ve baht anlamlarında kullanılıyordu.

20 Makale kapsamını aşacağı için bu konuyu burada ayrıntılı bir şekilde ele ala-
mayacağız. Konuyla ilgili bazı örnekler için şu çalışmaya müracaat edilebilir:
Cornell H. Fleischer, "Ancient Wisdom and New Sciences: Prophecies at the
Ottoman Court in the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries", 231-245.

aylık cetvellere geçilir ve bu cetvellerde her bir ayda farklı tarih/takvim sistemlerine göre hangi günün neye tekabül edeceği, bu günlerde seyya-
relerin konumunun ne olduğu, eğer meteorolojik ya da dinî anlamda özel
bir gün varsa bunun bilgisi, ve ayın farklı günlerinde ne tür ameller yapıp
neleri yapmaktan kaçınmak gerektiği sıralanır. Aylık cetvellerin üst ya da
yan kısmında da yine o aya ait genel bir ahkâm yazılır. 12 ay için ayrı ayrı
cetveller hazırlanıp ahkâm yazıldıktan sonra o sene içinde eğer ay ve/
veya güneş tutulması (*husûfve kûsûf*) bekleniyorsa tutulmanın ne zaman
gerçekleşeceği ve bunun astrolojik olarak neye delâlet edeceği açıklanır.

Görüldüğü üzere takvimlerde göstergelerin hesaplanması, cetvellerin
hazırlanması ve müteakip ahkâmın çıkarılması temel astronomi ve mate-
matik bilgisi gerektiriyordu. Takvimlerin başında yapılan ve o yılın sene-i
devriye anında on iki astrolojik evden ilki olan *tâli'* nin belirlenmesiyle
başlayan hesaplar, takvimi hazırlayan kişinin başvurduğu zîcde bulunan
cetvellere ve verilere binaen yapıyordu. 1450'lerden 1650'lere uzanan
geniş bir dönemden elimizde kalan takvimlere baktığımızda XV. asrın
sonları ve XVI. asrın ilk yıllarına kadar genelde Zîc-i İlhânî'nin (ve üzerine
yazılmış olan şerhlerin) rağbet bulunduğunu, bu dönemde nâdiren kullanı-
ldığını görmeye başladığımız Uluğ Bey zîcinin ise özellikle 920/1514'ten
XVII. yüzyıl başlarına kadar hazırlanan takvimlerin hemen hemen tama-
mında tercih edilen yegâne kaynak olduğunu görüyoruz. Takıyyüddin'in
İstanbul Rasathanesi'ndeki gözlemleri sonucunda hazırladığı zîciler de
(ki takvimlerde geçtiği şekliyle *hesâb-ı rasad-ı Osmânî* ya da *Zîc-i Cedîd-i
Murâd Hânî*) XVII. yüzyıl başında hazırlanmış kimi takvimlerde kendisine
yer buluyor.²¹

II. Münecimlerin Hüviyeti ve İlm-i Nücûmun İlmî Takdiri

Bu noktada takvimlerin kimler tarafından üretildiği meselesi de
üzerinde durmayı hak ediyor. Zîcileri kullanıp onlardan takvim istihraç

•••••

21 Tespit edebildiğimiz kadarıyla Uluğ Bey zîcine referans veren en erken tarih-
li takvim hicrî 895/1490 tarihli takvimdir (TSMK Bağdat #311). Ancak Mirim
Çelebi'nin de kendi şerhinde zikrettiği üzere Uluğ Bey zîcini tashih etmek için
1470'lerin başında başta Ali Kuşçu ve Mevlana Ataullah'ın olmak üzere
İstanbul'da birtakım çalışmalar yürütülmekteydi. İstanbul rasathanesindeki
hesaplar ışığında hazırlanmış tablolara göre yazılan takvimlere ise örnek
olarak İbn el-Bakkal'ın hicrî 1009/1601 tarihli takvimini (Kandilli #340) ya da
müellifi belli olmayan 1054/1644 tarihli takvimi (TSMK Revan 1711/20) vere-
biliriz.

edebilmek ve ahkâm düzebilmek, gezegenlerin özelliklerine, karşılıklı konumlarının neye delâlet edeceklerine ve benzeri göstergelere dair astroloji bilgisinin yanı sıra belirli bir matematik ve heyet bilgisini zorunlu kılıyordu. Bu bağlamda takvîmleri, yıldan yıla değişmeyen, herhangi bir hesaba ve/veya alet ya da zîc kullanımına gerek kalmadan tamamen geniş halk kesimlerinin anlayabileceği tarzda öngörüler kaleme alan *melhameler* ya da *yıldıznâme* türü eserlerden kesin olarak ayırt etmek gerekiyor.²²

Takvimlerin genelde müneccimbaşı ve maiyetindeki kişiler tarafından hazırlandığı düşünülür. Özellikle Salim Aydüz'ün yapmış olduğu çalışmalar sonucunda genel kabul takvim hazırlamanın müneccimbaşılık kurumuna münhasır olduğu yönündedir.²³ Ancak gerek elimizdeki takvim envanteri gerekse Osmanlı arşivindeki birtakım kayıtlar, takvim hazırlamanın müneccimbaşının tekeline olmadığını, aynı yıl içinde farklı isimler tarafından farklı zîciler kullanılarak hazırlanmış farklı takvimler olduğunu, dahası İstanbul ve saray merkezli olmayan mahallî takvimlerin de bulunduğunu gösteriyor. Söz gelimi 904/1499 ya da 909/1504 yılları için hazırlanmış üçer farklı takvim mevcuttur, ki bunlar aynı takvimin üç farklı nüshası değil farklı müellifler tarafından hazırlanıp farklı ahkâm içeren eserlerdir. II. Bayezid'in saltanatının son on yılında padişah tarafından kendilerine ihsan verilmiş kişileri detaylı olarak listeleyen meşhur "inamat defteri"nde de, yıl içerisinde bir kısmı saraydan aylık maaş alan müşaherehoran zümresine mensup olan müneccimlerden, bir kısmı ise saray dışında başka vazifelere sahip müelliflerden oluşan 20'yi aşkın kişinin, sundukları takvimler karşılığında saraydan nakit para ve kumaş aldığını gösteriyor.²⁴ Hakeza XVII. yüzyılda da, saray müneccimleri dışındaki kişiler tarafından hazırlanmış, sözgelimi imparatorluğun Arap yarımadasındaki topraklarında yazılmış daha mahallî takvimlerin olduğunu elimizdeki kaynaklar sayesinde biliyoruz.

Bu makalede ele alınan dönemde istisnaları olmakla birlikte takvimleri hazırlayanların isimleri genelde metinlerde yer bulmasa bile gerek bazı

•••••

22 Melhame türü eserlerin genel bir değerlendirmesi için bkz. Boyraz, *Fal kitabı: Melhemeler ve Türk Halk Kültürü*.

23 Aydüz, "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık Müessesesi", 1-96.

24 Belediye Kütüphanesi Muallim Cevdet yazmaları 0.71'de kayıtlı olan bu hacimli defterde adı geçen ehl-i ilm-i nücûmun tam bir listesi için yakınlarda yayınlanacak şu makaleye bakılabilir: Şen, "Reading the Stars at the Ottoman Court: Bayezid II (r. 1481-1512) and his Celestial Interests".

arşiv belgelerindeki kayıtlar gerekse hazırlayan kişinin isminin geçtiği az sayıdaki takvim, aralarında müderris ve kadıların da bulunduğu geniş bir müellif yelpazesini gözler önüne serer. Örneğin II. Bayezid'e riyazî ilimler öğretmek için saraya çağrılmadan evvel Edirne, Bursa ve Gelibolu'da çeşitli orta ölçekli medreselerde müderrislik yapan ve Kadızâde-i Rûmî (ö. 844/1440'tan sonra) ile Ali Kuşçu (ö. 879/1474) gibi Semerkant ekolünün kurucu isimlerinin torunu olup bu dönemde Osmanlı astronomi-astrolojisinin en önemli şahsiyetlerinden biri haline gelen Mîrim Çelebi (ö. 931/1525), "Bağdat kadısı" olarak bilinen ve Şah İsmâil'in zuhurundan sonra önce Mardin'e ardından Osmanlı topraklarına iltica ederek Bursa Sultaniye medresesinde ve İstanbul'da Sahn-ı Semân'da müderrislik yapan Mevlânâ Kıvâmüddin Yûsuf (ö. ?), yine isminden de anlaşılacağı üzere ilmiye tarikinde yer alan Mevlânâ Şemseddin (ö. ?) ya da Kahire'deki Sargatmışiyiye Medresesi'nden ismini bilemediğimiz müderris, farklı dönemlerde astrolojik kehanetlerle dolu takvim hazırlayan isimlerden bazılarıdır.²⁵

Burada yine bir başka çizgi çekmek; takvimlerde o yıllar ilgili astrolojik öngörü ve tembihler sıralansa da astrolojinin epistemolojik temelleri ve kapsamı hususunda takvim müelliflerinin hayli ihtiyatlı, hatta zaman zaman tamamıyla şüpheli davrandıklarını da ilave etmek gerekiyor. Yıldızlara Allah'ın dışında bir güç atfeden, onların kendi başlarına müessir olduğunu ve dünya üzerindeki hadiselerin yalnızca semavî cisimlerin kendi iradeleriyle gerçekleşen hareketlerine bağlı olarak vuku bulduğunu iddia etmeye varan katı bir astroloji inancı mezkur metinlerde kendisine pek de yer bulmaz. Bilakis, yegâne müessirin Allah olduğu, nücûmun ahkâmını çıkarmanın, bir örüntü teşkil eden bazı semavî işaretleri tedbir maksadıyla yorumlamaktan ibaret olduğu sıklıkla vurgulanır. Zaten ahkâmın sıralandığı kısımlarda, her şeyin en doğrusunu Allah'ın bileceğini, Allah'tan başka kimsenin gaybı bilemeyeceğini hatırlatan âyet ve ibareler mütemadiyen tekrarlanır.

Astrolojinin zanna dayalı olduğu, astrolojik delilleri kesin olarak tespit etmenin mümkün olmadığı da yine takvimlerde çokça dile getirilen bir

•••••

25 Mîrim Çelebi için bkz. 30. ve 31. dipnotlar. Bağdat kadısı olarak bilinen Mevlana Kıvâmüddin Yusuf sunduğu takvim karşılığında 24 Zilhicce 913/25 Nisan 1508'de 1500 akçe ve bir cübbe ile ödüllendirilmişti. Sargatmışiyiye medresesinde müderris olduğunu söyleyen ama adını vermeyen alimin IV. Murad'la ilgili ilginç kehanetlerini serdettiği miladî 1628 tarihli Arapça takvimi için bkz. Michigan Üniversitesi İslami Eserler 724.

ifadedir. Örneğin hicrî 901/1497 yılına dair elimizdeki takvimlerden birinde, takvimi istihraç eden Hamza b. Abdülkerim (ö. ?), sayısız astrolojik göstergenin insanlar tarafından tahkik ve tetkik edilebilmesinin mümkün olmadığını (*in cümle der fikr-i insân ber sebîl-i tahkik ve tedkik mümkün nist*); zira her bir anda, âlem-i ulvîden âlem-i süflîye sayısız tesirin nüzûl ettiğini (*her lahza âsârâhâ-i nâ-ma'dûd...ez âlem-i ulvî be-karargâh-ı süflî nâzil mi şevved*), ancak bunların ne olduğunu insan aklı ve tahayyülünün keşfedemeyeceğini söyler.²⁶ Hamza b. Abdülkerim'in ve diğer birçok takvim müellifinin de söylediği üzere, ahkâmıla uğraşanlar bu nedenle hata-dan ve yanlıştan hâli ol(a)mazlar. Yine de "ilm-i şerîf" olarak nitelenen bu fennin üstatları, kıyas ve tecrübe yoluyla ay-altı âlem ile ruhlar âlemi arasında bir rabîta olduğunu idrak etmiş ve bu rabitanın yorumlanması üzerine çalışmalar yürütmüşlerdir (*ber sebîl-i kıyâs ve tecrübe, üstâdân-ı îl-ilm-i şerîf gofte-end ki suver-i ecsâd mutî-end ber suver-i âlem-i ervâh*).

Topkapı Sarayı arşivinde II. Bayezid yazışmaları içerisinde bulduğumuz hayli ilginç bir Farsça arzuhalde, ismini maalesef söylemeyen ama arzuhalinin içeriğinden bir zamanlar saray müneccimlerinden olduğu aşikâr olan bir müneccim, takvim hazırlamakta son zamanlarda ihmalkâr davrandığı için padişah'tan af diler ve bu ihmalkârlığı nedeniyle kaybettiği saray müneccimliği vazifesine yeniden atanmasını ister. İsimsiz müneccimimiz takvim hazırlamakta gösterdiği ihmalin en önemli gerekçesi olarak yaşlandığını ve ölümün yaklaştığını; nücûmla, özellikle de ahkâmıla uğraşmanın gönlüne artık gam ve kasâvet verdiğini öne sürer (*in kemine râ vakt-i irtihâl nezdik-est ve iştigâl bi-nücûmiyyât siyemmâ bi-ahkâmeş müstelzim-i kasâvet-i kalb-est*).²⁷ Bu dikkat çekici arzuhal, uğraşmakla mükellef olduğu ilimden şüphe eden müneccimlerin de olduğunu göstermekle kalmıyor, aynı zamanda takvimlerin astrolojik mahiyetini ve sultanlar tarafından bir hayli ciddiye alındığını da kuşkuyla mahal veremeyecek biçimde ortaya koyuyor.²⁸

İçlerinde müderrislik de yapmış isimlerin olduğu takvim müellifleri, ilm-i nücûmun, özellikle de astrolojiye çalan ahkâm bilgisinin medreselerdeki yeri sorusunu beraberinde getiriyor. Merhum Cevat İzgi Osmanlı medreselerinde okutulan kitaplara yönelik anıtsal eserinde, teorik astro-

•••••

26 TSMK, Bağdat 313, 1b-2a.

27 TSMA, E. 10159/145.

28 Gülçin Tunalı da inceleme konusu yaptığı 19. yüzyıl müneccimbaşısı Sadullah el-Ankaravî'nin bazı eserlerinde ilm-i nücûmun batıllığından söz ettiğini belirtir. Bkz. Tunalı, "An Ottoman Astrologer at Work...", 39, d.n. 1.

nomiyle ilgili eserlerin medrese bünyesi içinde okutulmuş olabileceğine dair önemli ipuçlarından söz ediyorsa da bu makale özelinde vurguladığımız zîc ve takvimlerle astrolojinin ihtiyârât, mekâsîd ya da mevâlid gibi şubelerinden eserlerin medrese çatısı altında mevcut olup olmadığı hususunda herhangi bir ayrıntı sunmuyor.²⁹

Osmanlı tarihçiliği içerisinde medreseler genelde eğitimin yegâne yolu olarak ele alınmaya devam etse de son on beş yirmi yılda orta çağ İslâm eğitim ve düşünce tarihinde yapılan araştırmalar, medreselerin eğitim ve bilgi aktarımının yegâne muhiti olmadığını, zaten medrese bahsinde hangi medresede değil hangi müderrisle okunduğunun mühim addedildiğini, okutulan dersler bağlamında da belirli alanlarda belirli metinler rağbet bulsa da siyâsî erkçe dikte edilen bir ders müfredatından söz etmenin güç olduğunu ortaya koydular.³⁰ Gerçi Fâtih Sultan Mehmed ve Kanûnî dönemlerinde ilmiye sınıfındaki kariyer çizgilerini tanzim etmeye yönelik tedbirlerin Osmanlı medreselerine, öncülü ya da çağdaşı medreselerden ayrı bir hususiyet ve kurumsallık kazandırdığı doğru olmakla birlikte³¹ Osmanlı eğitim ve ilim tarihine yönelik katı kurumsal bakış açısının yumuşatılması ve daha hakikî/insanî bir resim sunulabilmesi için, mevcut kaynakların cinsine bakılmaksızın eldeki her tür ipucundan hareketle müderrislerle talebelerden oluşan ilim dünyasının gündelik (ve dünyevî) boyutuna inmeye çalışmak gerekiyor. Bu doğrultuda yapılacak yeni çalışmalar, ahkâm-ı nücûm da dahil olmak üzere “ulûm-ı garîbe”nin muhtelif dallarıyla ilgilenmek gibi müteşerri bir medreselinin hayatında olmayacağı varsayılan bazı pratiklerin aslında o kadar da nadirattan olmadığına işaret edebilir.

Tam da bu noktada Mîrim Çelebi ve çevresi üzerinde durmakta fayda var. Taşköprîzâde (ö. 968/1561) ve II. Bayezid de dahil olmak üzere birçok talebeye hocalık yapmış, kendisi de Sinan Paşa ve Hoca-zâde'nin (ö. 893/1488) öğrencisi olmuş olan Mîrim Çelebi, Bursa, Edirne, ve Gelibolu'da müderrislik yaptıktan sonra inamat defterinin de ayrıntılı bir şekilde gösterdiği üzere XVI. yüzyıl başından padişahın ölümüne kadar II. Bayezid'in en yakın çevresinde yer aldı. Yavuz Sultan Selim zamanında Anadolu kazaskerliğine de getirilen Mîrim Çelebi, tüm bu kariyeri süre-

•••••

29 İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, I.

30 Özellikle Berkey ve Chamberlain'in çalışmalarına bakılabilir.

31 Bu konunun daha genel bir değerlendirmesi için bkz. Abdurrahman Atçıl, “The Formation of the Ottoman Learned Class and Legal Scholarship (1300-1600)”

since muhtelif astronomi aletlerine dair risâlelerle Uluğ Bey zîcine yazdığı şerh dışında senelik ahkâm takvimleri ve astrolojinin farklı şubelerine yönelik eserler de kaleme aldı.³² Mîrim Çelebi'nin hazırlamış olduğu takvimlerden günümüze en az iki tanesinin kalmış olduğunu 1990'lı yıllarda yurtdışında tertiplenen bir müzayedenin kataloğundan tespit etmek mümkün; ancak bu nüshaları satın alanların kimliği gizli tutulduğundan 1495 ve 1499 tarihli bu takvimlerin âkıbeti şu an için meçhul. Öte yandan döneme dair arşiv belgeleri de Mîrim Çelebi'nin saraya sunmuş olduğu takvimler karşılığında caize aldığını kesin olarak gösteriyor.³³

Mîrim Çelebi'nin münhasıran astroloji üzerine kaleme almış olduğu eserlerin incelemesi bu makalenin kapsamını aşacaktır. Burada yalnızca şu noktayı vurgulamakla yetineceğim: Gerek arşiv belgeleri gerekse muasır yazılı kaynaklar Mîrim Çelebi'nin kariyeri boyunca yalnızca ilm-i nücûm sahasında eser kaleme almakla yetinmediğini, aynı zamanda birçok öğrenci de yetiştirdiğini gösteriyor. Örneğin 912/1507, 913/1508 ve 915/1510 yıllarında saraya üç adet takvim sunan Ali isimli müneccim, inamat defterinde de hassaten belirtildiği üzere kendisinin öğrencisiydi (*Ali müneccim, şâkird-i Mevlânâ Mîrim*). Kanûnî devri ilim ve edebiyat muhitlerinin en önemli tanıklarından biri olan Âşık Çelebi de, Kanûnî'nin saltanatının ilk yıllarında Rodos seferinin hemen öncesinde saraya takvim gönderen, ancak takviminde kuşatmanın uzun süreceği öngörüsünde bulunarak padişahın tepkisini çeken Özri'nin bu ilmi Mîrim Çelebi'nin yanında öğrendiğinden söz eder (*Mîrim Çelebi-i merhûma karâbet takarrübüyle ilm-i nücûma müştegil, belki ol fende bir üstâd-ı müstakil*). Hatta Özri Çelebi'nin yakın bir arkadaşı olan *remmâl* Mustafa'nın da Özri'yle beraber Mîrim Çelebi'den ders görmüş olduğunu ekler (*hâcedâşî ve fenn-i nücûmda padâşî olan remmâl Mustafâ*).³⁴ Kanûnî devrinde müneccimbaşılığa yükselen Muvakkit Mustafa da yine Mîrim Çelebi'nin rahle-i tedrisinden geçmiştir.³⁵ Ne var ki ne Mîrim Çelebi'nin kendi kaleminden çıkmış eserlerde ne de eserlerinin muhtelif nüshalarında talebelerine bu ilmi nerede ve nasıl öğretmiş olduğuna dair

•••••

32 Mîrim Çelebi'nin hayatı ve eserleri üzerine genel bir değerlendirme için bkz. Fazlıoğlu, "Mîrim Çelebi".

33 TSMA D. 9600. Bu küçük mevacic defterinde Mîrim Çelebi'nin saraya sunduğu bir takvim karşılığında 1000 akçe ile ödüllendirildiği belirtiliyor, ancak tarihten söz edilmiyor.

34 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-şu'arâ'*, der. Kılıç, II, 1064.

35 Fazlıoğlu, "Mustafa b. Ali el-Muvakkit".

herhangi bir ipucu bulunur. Bir tek Taşköprizâde, Ali Kuşçu'nun teorik astronomiye dair *Risâle-i fethiyye* adlı eserini Mîrim Çelebi'den okuduğunu, hatta kendisi okuduğu sırada Mîrim Çelebi'nin bu esere bir şerh yazdığını söyler.³⁶ Burada şunu da eklemekte fayda var ki, zahriyesinde ya da başka bir sahifesinde istishab kaydı bulunan ilm-i nücûm kitaplarında, farklı yüzyıllardan birçok muvakkitin eser sahibi ya da müstensihisi olarak bahsedilmesi muvakkithanelerin aynı zamanda ilm-i nücûm tedrisi için de kullanılmış olabileceğini düşündürüyor.³⁷

Medreselerde ahkâm-ı nücûmla ilgili eserlerin okutulmuş olma ihtimaline dair elimizde güçlü kanıtlar olmasa bile dönemden bazı kitap koleksiyonları ve tereke kayıtları, medrese kütüphanelerinde ya da kimi müderris ve âlimlerin şahsî koleksiyonlarında ahkâm-ı nücûm kitaplarının yer bulduğunu ortaya koyuyor. Örneğin bir medrese kütüphanesi olan Fâtih Camii kütüphanesinin XV. yüzyıl sonundan XVI. yüzyıl ortalarına kadar geçirdiği tekamüle ışık tutan ve ilki 1241 diğeri 1770 kitap içeren iki hacimli kitap kataloğuna göre, Fâtih Sultan Mehmed tarafından bizzat vakfedilmiş kitaplar arasında Nasirüddin el-Tûsî'nin takvim istihracı ve temel ahkâm bilgisi hakkındaki *Risâle-i Si Fasl* adlı eserinin birçok nüshasının yanı sıra İslâm astroloji geleneğindeki önemli isimlerden Kûşyâr b. Lebbân b. Bâşehrî el-Cilî'ye (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) ait olan – ama listede yazarının adı söylenmeyen – *Kitâb mudhal fi ilmi'n-nücûm* ile doğum astrolojisi hakkında olduğu başlığundan anlaşılan *Risâle marifet tâli' el-mevlûd* adlı eser de bulunuyordu.³⁸ Kütüphaneye daha sonra Kanûnî devri ulemâsından Halebîzâde (ö. ?) tarafından vakfedilen kitaplar arasında ise Tûsî'nin ve Kûşyâr'ın mezkur eserleri dışında Hind nücûm geleneğini İslâm dünyasına taşıyan kilit şahsiyetlerden Mâşâallâh b. Eserî el-Basrî'nin (ö. 200/815) bir eseri (*Fasl min*

•••••

36 Taşköprizâde, *eş-Şakâikü'n-nu'mâniyye*, 327.

37 “Uluğ Bey Zici'nin Osmanlı Astronomi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi” isimli makalesinde Uluğ Bey zicinin nüshaları içinde benzer kayıtların olduğunu ifade eden Salim Ayduz'e ilave olarak ahkâmla ilgili kitaplarda da bu tür notların bulunabileceğini söyleyebiliriz. Örneğin ahkâm-ı nücûmun genel kaide-leri hakkında Osmanlı dünyasında rağbet bulan kitaplardan biri olan Ali Şah b. Muhammed b. Kasım el-Harizmî el-Buharî'nin *Eşcar ve Esmar der Ahkâm-ı Nücûm* adlı eserinin bir nüshası (Ayasofya #2688), anlaşılan Edirne'de muvakkitlik yapan Emin Muhammed isimli bir zatın eline geçmişti.

38 BOA D. HMM. SFTH. 21941-B ve TSMA D 9559. Bu iki kataloğu İsmail Erünsal muhtelif çalışmalarında kullanmıştır. Örneğin bkz. Erünsal, “Fatih Camii Kütüphanesine Ait En Eski Müstakil Katalog”, 659-665.

kelâm Maşâ'allah yeta'allik bi'n-nücûm), Meraga Rasathanesi münecimlerinden Muhyiddin Yahyâ b. Muhammed b. Ebi'ş-Şükr el-Mağribî el-Endelûsî (ö. 682/1283) tâli hesabıyla insanların ömürlerini tayin etmeye yönelik *Tahâvil sinni'l-âlem* adlı kitabı, ahkâm-ı nücûma dair genel bir risâle (*Risâle fi ahkâmi'n-nücûm*) gibi kitaplar yer alıyordu.³⁹ Benzer şekilde XVI. yüzyıl ulemâ ve meşâyihine mensup Mevlânâ Şeyh İshak b. Abdürrezzâk'ın terekesindeki kitaplar arasında da Batlamyus'a isnad edilen 100 söz üzerinden astrolojiyle ilgili genel kaideleri içeren *Kitâbü's-semere*, Tûsî'nin *Si Fas'l*ı ve usturlab risâleleri göze çarpıyor.⁴⁰

Bu konuda elimizdeki en ilginç envanter II. Bayezid'in etrafındaki ilmî muhitin en önemli parçalarından biri olan ve gerek müderrisliği gerekse Rumeli kazaskerliği sırasında mülâzemet verdiği birçok öğrencisiyle Osmanlı düşünce dünyasını derinden etkileyen Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin (ö. 922/1516) zengin koleksiyonudur.⁴¹ 2000'e yakın kitap içeren bu zengin koleksiyon ahkâm-ı nücûmla ilgili kitaplar açısından da bir hayli zengindir. Zîc-i İlhânî ve Zîc-i Uluğ Bey'in mükerrer nüshalarıyla haklarında yazılan şerhlerden İslâm astroloji sahasının en önemli ismi Ebû Ma'şer'in risâlelerine, Batlamyus'a isnat edilen *Kitâbü's-semere*'den Kûşyâr b. Lebbân'ın *Mücmelü'l-usûl fi ahkâmi'n-nücûm*'una, İslâm ahkâm-ı nücûm geleneğinin temel sayılabilecek birçok örneği Müeyyedzâde'nin kitaplığında kendilerine yer bulur.

Tabii kitap isimleri tek başlarına her zaman yeterli bir gösterge olmayabilir. Bu minvalde Müeyyedzâde'nin ahkâm-ı nücûmu tenkit eden bazı kelâmcılara yönelttiği itirazlarını içeren kendi eserlerine başvurmak onun ahkâm-ı nücûm sahasında ne denli bilgili ve ilgili olduğunun sağlamasını yapmak için biçilmiş kaftandır. Örneğin, Seyyid Şerif Cürcânî'nin (ö. 816/1413) Adudüddin el-Îcî'nin (ö. 756/1355) kelâm alanındaki meşhur *Mevâkıf* eserine yazmış olduğu şerhe bir hâşiye (*el-Havâşî alâ Şerhi'l-Mevâkıf*) kaleme alan Müeyyedzâde, Cürcânî'nin ahkâm-ı nücûm eleştirisini detaylı bir şekilde tenkit eder.⁴² Söz gelimi aynı anda doğdukları

•••••

39 TSMA D. 9559, 77-8.

40 Barkan ve Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546)*, 439-440.

41 TSMA D 9291/2.

42 Müeyyedzâde'nin bu eseri, Ayasofya ve Bursa İnebey koleksiyonlarında bulunan iki nüshasına dayanarak hem metnin orijinali hem de Türkçe tercümesi biçiminde yakın bir zamanda neşredildi. Bkz. Moulay el-Hassan el-Hafidi, "Müeyyedzâde b. Ali'nin el-Havâşî alâ Şerhi'l-Mevâkıf adlı eserinin kelamdaki önemi". Burada atıf yaptığım sayfa numaraları metnin orijinal Arapça neşrinin bulunduğu bölüme işaret eder.

için aynı “tâli(h)”e sahip olması gereken ikiz çocukların aynı hayatları yaşamadığını, biri saadete kavuşurken ötekini perişan olabildiğini ve esasında burçlardaki 1 derecelik farkın hükümde hiçbir değişikliğe sebep olmadığını dile getiren Cürcânî’ye Müeyyedzâde şöyle yanıt verir: Hiçbir tencim kitabında ecrâm-ı ulvîyenin dünyada cereyan eden olayların mutlak faili olduğu söylenmez. Ancak tıpkı serinlemenin su içmenin doğal bir sonucu olması gibi ulvî olgularla süflî olaylar arasında Allah’ın ilmini ve hikmetini gösteren doğal bir irtibat vardır. İkiz çocuklar bahsinde önemli olan doğumun gerçekleştiği zaman değil, Batlamyus başta olmak üzere birçok kaynağın da söylediği üzere spermin ana rahmine düştüğü andır (*sukût el-nutfe*), tâli buna göre hesaplanır.⁴³ Ayrıca Cürcânî’nin dediğinin aksine, bir derecelik bir fark hükümde büyük değişiklikleri icbar eder, çünkü tâlide gerçekleşecek en ufak bir değişiklik, astrolojik hüküm verirken hesaplanan diğer göstergelerde de değişikliğe sebep olacağından, yazılacak ahkâm farklı olacaktır. Müeyyedzâde bunun dışında Cürcânî’nin bazı astrolojik ıstılahları yanlış kullandığını söyleyip bu terimleri detaylı bir şekilde, ancak herhangi bir kaynak anmaksızın açıklar.⁴⁴ Sonuç olarak Müeyyedzâde, hâşiyesinde yalnızca ahkâm-ı nücûm konusunda ne denli bilgili olduğunu ortaya koymakla kalmaz, aynı zamanda bir bakıma ahkâm-ı nücûmla ilgili mutad çekinceleri de gidermeye çalışır.

Müeyyedzâde’nin Osmanlı ilmiye tariki içindeki güçlü konumu onun ahkâm-ı nücûm konusundaki görüşlerinin XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı ulemâsını bütünüyle temsil ettiğini söylemeye imkân tanır mı? Burada, yine Mîrim Çelebi’nin muhitine dönmek, onun hocalığını yapmış Sinan Paşa ile kendisinden ders almış Taşköprîzâde’nin görüşlerini özetlemek Osmanlı ulemâsı içinde ahkâm-ı nücûma yönelik yaklaşımların nüanslarını görmek açısından büyük bir önem taşır. Tasavvuf yoluna meylettikten sonra Türkçe üç eser kaleme alan meşhur riyaziyeci Sinan Paşa (ö. 891/1486), *Maârifnâme* adlı eserinde müneccim ve tabiplerin hal ve vaziyeti üzerine müstakil bir fasıl kaleme alır. “Ekser-i tabîbe ve müneccime inanmak olmaz ve onlara itikâd edip sözlerine dayanmak olmaz” diye başladığı fasılda, tasavvufî bir vahdet-i hikmet anlayışı çerçevesinde müneccimleri sert bir şekilde tenkit eder. Ehl-i tencimin çoğunun *abede-i tab’* olduğunu, gezegenlerin belli konumlarına dayanarak yazdıkları ahkâmın sıkça yanlış çıktığını söyleyen Sinan Paşa “*erbâb-ı*

•••••

43 el-Hafidi, 89-90.

44 el-Hafidi, 90-94.

dîn-i kavîm"in daima "*bî-zîc ü takvîm*" olduğunu ifade eder. Ancak Sinan Paşa'nın eleştirisine dikkatli bakıldığında, eleştirilerin ilmin kendisinden ziyade, bu ilimle iştigal edenlerin taşıdığını varsaydığı bazı inançlara yönelik olduğu görülür, zira ilm-i nücûmun da temel dayanak noktası olan, ay-üstü âlemle ay-altı âlem arasında muhakkak bir rabita olduğu, ay-üstü âlemdeki cisimlerin hususi karakterlere sahip olup ay-altı âleme tesirde bulunduğu görüşünü Sinan Paşa da yadsımaz görünür:

Pes bunların [kendisi gibi erbâb-ı dîn-i kavîm olup müneccimlere itiraz edenler] inkârlarının manası ve sözlerinin fehvası bu değildir kim bunlar kevâkibin evzâ u hâlâtına ve o hâlâtın süfliyyâta irtibâtâtına inkâr ederler. Nice inkâr ederler ki bu Allâh Teâlâ'nın bir kudret-i acîbe ve hikmet-i garîbesidir ki cümle âlemin ahvâli birbirine muhtelit ve her birini âhara murtabıt yaratmıştır. Şöyle ki sahn-ı semâda kevâkib-i menşûre yaratmıştır ki kimisi şirrîre ve kimisi hayîredir (...) *Her birinin tab'ında bir hâssa sâbitedir (...)* Kimisi âlemin imâretin sever ve kimisi harâb olub yıkılmasın ister (...) *Fi'l-cümle her birinin hilkatında bir hikmet vardır (...)* *Hattâ bir karıncanın yerde hareketi semâda bir hâlet heyetinden olur ve bir ba'ûzanın bundan vefâtı tâliinde bir ulu nuhûsetten olur. Her ne cüz'î ki bunda buluna, felekte bir vaz' olur ki ona muvâfık olur ve her ne hâdise ki yerde belire, gökte bir hâlet-i hâdise olur ki ona mutâbık olur. Bunun sebebi bu değildir kim nüfûs-ı felekiyye esbâb-ı müessirât ola ve evzâ-ı ulviyyât ilel-i mûcibât ola.*⁴⁵

Bu alıntının da olduğu fasılda Sinan Paşa her ne kadar müneccimleri eleştirse ve onları kâhinlikle özdeşleştirse de esasında Müeyyedzâde'nin ve birçok takvim müellifinin görüşlerine benzer bir hakikati dile getirmektedir: Ay-üstü âlemdeki cisimlerin hareketleri ve konumuyla ay-altı âlem arasındaki olayların vuku buluşu arasında mutlak bir rabita vardır. Ancak bu rabıtayı açıklarken Allah dışında bir varlık ya da kavrama faillik ve illiyet atfetmek sakıncalıdır. Bu dönemde ahkâm-ı nücûm alanında eser kaleme almış, Sinan Paşa'nın eleştirdiği zîc ve takvimlerle bizzat meşgul olmuş Osmanlı müelliflerinin ekseriyetinin Sinan Paşa'yla benzer düşündüğü, ahkâm-ı nücûmla meşgul olmanın hudutlarının idrâkinde olduğu hesaba katıldığında, Sinan Paşa'nın eleştirisinin gerçek muhatabının kim olduğu sorusu başka bir araştırmayı mecbur kılıyor.

Burada son olarak Taşköprüzâde'nin ansiklopedik mahiyetteki eserinde nücûm bilgisinin farklı şubelerini nasıl ele aldığından ve satır arasında

•••••

45 Sinan Paşa, *Maârifnâme: Özlü Sözler ve Öğütler Kitabı*, 484-488. İtalikle gösterilen vurgular bu makalenin yazarına aittir.

söyledikleri ile ahkâm-ı nücûmla iştiğal etmeye bir esneklik tanıdığından söz edeceğiz. Taşköprizâde kendi yaşadığı döneme kadar kategorileri enikonu yerleşmiş ilimler tasnifi geleneğini izleyerek “ilmü'l-heyet”i – ki zaman zaman “ilmü'n-nücûm” ile eşanlamlı kullanır – nazarî hikmetin riyazî ilimler şubesinde, “ilm ahkâmî'n-nücûm”u ise tabii ilimler şubesinde değerlendirir ve iki ilmin kesin olarak birbirinden farklı olduğunu ifade eder. “İlmü'l-heyet”in alt dalları arasında “ilmü'l-zicât ve't-tekâvîm”den ve “ilmü'l-kırânât”tan da söz eden Taşköprizâde, zîc ve takvimler sayesinde yıldızların, özellikle de seyyârelerin hareketinin bilinip karşılıklı konumlarının tayin edilebileceğini, bu sayede tâlilerin de hesaplanabileceğini söyler. Taşköprizâde'nin ifadesiyle, bu bilgiler iki gayeye yöneliktir: Birinci ve aslı/küllî gaye, namaz vakitleri, mevsimler, kıblenin yönü gibi toplumsal ve dinî yaşayış için elzem bilgilerin dakik biçimde tespit edilmesidir. Beri yandan zîc ve takvimlerden âlem-i anâsırda olacakların hükmünü vermek için de istifade edebilmek mümkündür. Ne var ki ahkâmın şeran sıhhati medhuldür ve çoğunlukla verilen hükümler hakikate isabet etmez. Ahkâmın ilmî olarak sahih olmaması, *delâil-i vâhiye* ve *berâhin-i zâifeye* dayanmasından ileri gelir. Bu bakımdan ahkâm zannî bile değildir.⁴⁶

Zîc ve takvim ilminden bahsettiği satırlarında bu denli katî konuşan Taşköprizâde heyet bünyesi altında ele aldığı “ilm-i kırânât”ta biraz daha farklı bir dil benimser. Gezegenlerin aynı burçta kavuşması anlamına gelen “kırân” meydana geldiğinde, Allah'ın izni ve takdiriyle ay-altı âlemde azîm bir hâdisenin vuku bulacağını söyleyen Taşköprizâde, örnek kabilinden Nûh tufanından, peygamberlerin ortaya çıkışından, İskender, Cengiz Han ya da Timur'un hurucundan söz ederek bu hadiselerin hep kırân zamanlarına denk geldiğini ifade eder.⁴⁷ Hassaten “ilm ahkâmî'n-nücûm”dan bahsettiği kısımda ise Taşköprizâde tarih boyunca birçok ulemânın bu ilmi genelde tahrîm ettiğini söylese de İmam Şâfiî'ye referansla daha müsamahakâr bir tavrı benimser gözükür. Buna göre eğer müneccim Allah'tan başka müessir olmadığına itikât eder, yıldızların belirli hareket ve konumlarından birtakım ahvâl oluşsa bile yegâne müessirin Allah olduğunu söylese, o durumda bu ilimle uğraşmakta bir beis yoktur. Hatta Taşköprizâde burada ilginç de bir not düşer ve ahkâm-ı nücûmu sert bir şekilde eleştiren İbn Kayyim el-Cevziyye'nin

•••••

46 Taşköprizâde, *Miftâhü's-sa'âde*, 353-355.

47 Taşköprizâde, *Miftâhü's-sa'âde*, 359-360.

(ö. 751/1350) *Miftâhu dâri's-sa'âde* adlı kitabında nücûm eleştirisinde sözü fazla uzattığını, bu ilmi lanetlerken ifrata kaçtığını söyler.⁴⁸ Taşköprizâde'nin satır arasında sarf ettiği bu tenkit, kendisinin ve belki de döneminden birçok başka Osmanlı âliminin, İbn Kayyim el-Cevziyye ve hocası İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) risâle ve fetvalarında serdettiği astroloji karşıtı katı görüşlere uzak durduğuna işaret eder.⁴⁹

III. Sonuç

Taşköprizâde'nin astrolojiye karşı mesafeli duran ama aynı zamanda ona esneklik de tanıyan tavrının farklı yüzyıllar ekseninde Osmanlı ulemâsının farklı katmanlarında ne ölçüde benimsendiği sorusu bu makalenin kapsamını aşıyor. Ancak burada sözünü ettiğimiz üç ayrı âlim, Sinan Paşa, Müeyyedzâde ve Taşköprizâde'nin görüşlerinden ve takvim müelliflerinin sözlerinden, en azından XV. ve XVI. yüzyıllarda astrolojiye karşı takınılan ihtiyatlı-esnek hâlin hâkim anlayış olduğunu söyleyebiliriz.

Ne var ki Osmanlı ulemâsının astrolojiye dair sahip olduğu göreceli esnek tavrı ne İslâm (b)ilim tarihçiliğinde ne de hassaten Osmanlı (b)ilim tarihi çalışmalarında bulabilmek mümkün, zira günümüzdeki kötü şöhreti nedeniyle astroloji, yazma kütüphanelerindeki muazzam kaynak çeşitliliği ve zenginliğine rağmen hâlen tarihsel olarak incelenmeye pek değerli bulunmuyor. Ayrıca İslâm ilim geleneğini ve özellikle de XII. yüzyıl sonrası düşünce dünyasını akılcılıktan uzak görmeye ve göstermeye hevesli yaklaşımlara karşı İslâm coğrafyasında “bilimsel” faaliyetlerin ivmelenerek devam ettiğini kanıtlamaya odaklı İslâm (b)ilim tarihçiliğinde, astroloji ya da diğer ulum-i garîbe kabilinden pratiklerden söz etmenin mevcut çabalara halel getireceğine dair zımnen bir endişe duyulduğunu da sanırım eklemek gerekiyor.

Bu makale kapsamında XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı dünyasında göklerin ilmine dair duyulan merakın ve yapılan çalışmaların astrolojik maksatlar açısından da anlamlı olduğunu, özellikle takvim türü eserlerin bu konuda önemli bir tanıklık sağladığını özetlemeye çalıştım. Pek tabii, Osmanlı dünyasında semavî cisimlere dair yürütülen faaliyetlerin ve bu

•••••

48 Taşköprizâde, *Miftâhü's-sa'âde*, 313.

49 İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin astroloji karşıtı görüşlerine dair müstakil incelemeler için bkz. Livingston, “İbn Qayyim al-Jawziyyah: A Fourteenth Century Defense against Astrological Divination and Alchemical Transmutation”, 96-103; Michot, “İbn Taymiyya on Astrology”, 147-208.

faaliyetleri yürütenlerin külliye astrolojik niyetler taşıdığını söylemek, yekûn içinde bu tür çabaların oranı düşünüldüğünde mümkün değil. Yine de bir düşünce dünyasına girebilmek, onu tüm nüansları ve çetrefil tarihsel koşulları içinde ele alabilmek için çokça göz ardı edilen kaynaklara müracaat etmek, daha önce sıkça incelenmiş kaynakları da yerleşik yarguları aşarileştirerek yeni bir gözle değerlendirmek ilmî bir sorumluluk olarak önümüzde duruyor.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet O.71

BOA D. HMMH. SFTH. #21941/B

TSMA E. 10159/145

TSMA D. 9291/2

TSMA D. 9559

TSMA D. 9600

Yazma Eserler

Ahkâm-ı Tâli' ve Takvîm-i Sâl-i 895, TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 311

Ahkâm-ı Tâli' ve Takvîm-i Sâl-i 901 [li-Hamza b. Abdülkerim], TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 313.

Ahkâm-ı Tâli' ve Takvîm-i Sâl-i 1009 [li-İbn Bakka], Kandilli Rasathanesi Kütüphanesi, nr. 340.

Ahkâm-ı Tâli' ve Takvîm-i Sâl-i 1054, TSMK, Revan, nr. 1711/20

Michigan Üniversitesi İslami Eserler, nr. 724

Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 2782

Zic-i İlhani, UCLA Caro Minasian Koleksiyonu #1462

Yayınlanmış Kaynaklar ve Müstakil Çalışmalar

Akgür, Necati, "Müneccimbaşı Takvimlerinde Tarihleme Yöntemleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 80, 1992, s. 99-120.

Aşık Çelebi, *Meşairü's-Şuara*, ed. Filiz Kılıç (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010), II.

Atçıl, Abdurrahman, "The Formation of the Ottoman Learned Class and Legal Scholarship (1300–1600)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Chicago, 2010.

Atsız, Nihal, "Fatih Sultan Mehmed'e Sunulmuş Tarihi bir Takvim", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 3 (1957), s. 17-23.

_____, *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler* (İstanbul: Küçükaydın Matbaası, 1961).

_____, "Hicrî 858 Yılına Ait Takvim", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 4 (1975), s. 223-283.

Aydüz, Salim, "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık Müessesesi", *Belleten*, LXX/257, (2003), s. 167-264, 272.

_____, "Uluğ Bey Zîci'nin Osmanlı Astronomi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi", *Bilgi*, 25, (2003), s. 139-172.

_____, "Müneccimbaşı Takvimleri ve Tarihi Kaynak Olarak Değerleri", *Cogito*, 22 (2000), s. 132-144.

Barkan, Ömer Lütfi ve Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul vakıfları tahrir defteri: 953 (1546) tarihli* (İstanbul: Baha Matbaası, 1970).

Behrens, Gerhard, "An Ottoman Calendar (takvim) for 1740/41 AD", *Middle East Studies Online Journal*, 4/2, (2011), s. 1-90.

Ben-Zaken, Avner, *Crosss-Cultural Scientific Exchanges in the Eastern Mediterranean, 1560-1660* (Maryland: The Johns Hopkins University Press, 2010).

Berkey, Jonathan, *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo: A Social History of Islamic Education* (Princeton, N.J. : Princeton University Press, 1992).

Boyras, Şeref, *Fal Kitabı: Melhemeler ve Türk Halk Kültürü* (İstanbul: Kitabevi, 2006).

Chamberlain, Michael, *Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus, 1190-1350* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).

Demir, Remzi, *Taḳiyüddin'de Matematik ve Astronomi: Ceridetü'd-dürer ve haridetü'l-fiker Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2000).

Fazlıoğlu, İhsan, "Osmanlı Felsefe-Biliminin Arka Planı: Semerkand Matematik-Astronomi Okulu", *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*, 14 (2003), s. 1-66.

_____, "Osmanlı Döneminde 'Bilim' Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 3 (2003), s. 151-184.

_____, "Mirim Çelebi", *DİA*, XXX, 160-161.

_____, "Mustafa b. Ali el-Muvakkit", *DİA*, XXXI, 287-288.

Fleischer, Cornell H. "Ancient Wisdom and New Sciences: Prophecies at the Ottoman Court in the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries" *Falnama: The*

Book of Omens içinde, Massumeh Farhad ve Serpil Bağcı (ed.) (Washington: Smithsonian Institution, 2009), 231-245

el-Hafidi, Moulay el-Hassan, *Müeyyedzâde b. Ali'nin el-Havâşî alâ Şerhi'l-Mevâkıf Adlı Eserinin Kelamdaki Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, 2013.

İhsanoğlu, Ekmeleddin vd. (ed.), *Osmanlı Astroloji Literatürü Tarihi ve Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi Zeyli* (İstanbul: IRCICA, 2011).

İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), I-II.

Kaçar, Mustafa & Atilla Bir, *Uluğ Bey'in Astronomi cetvelleri/Zic-i Uluğ Bey* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012).

Kennedy, E., "A Survey of Islamic Astronomical Tables", *Transactions of the American Philosophical Society*, 46/2 (1956), s. 123-177.

King, David A., "al-Tali", *The Encyclopedia of Islam (online edition)*.

King, David A., Julio Samsó, Bernard Goldstein, "Astronomical Handbooks and Tables from the Islamic World (750-1900)", *Suhayl*, II (2001), s. 9-105.

Livingston, John W., "Ibn Qayyim al-Jawziyyah: A Fourteenth Century Defense against Astrological Divination and Alchemical Transmutation", *Journal of the American Oriental Society*, 91/1 (1971), s. 96-103.

Mercier, Raymond, *An Almanac for Trebizond for the Year 1336* (Louvain-la-Neuve: Academia-Erasme, 1994).

Michot, Yahya, "Ibn Taymiyya on Astrology: Annotated Translation of Three Fatwas", *Journal of Islamic Studies*, 11/2 (2000), s. 147-208.

Morrison, Robert, *Islam and Science: The Intellectual Career of Nizam al-Din al-Nisaburi* (London; New York: Routledge, 2007).

Nevizâde Ataî, *Hadaikü'l-Hakaik*

Sahillioğlu, Halil (ed.), *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri* (İstanbul: IRCICA, 2004).

Saliba, George, "Islamic Astronomy in Context: Attacks on Astrology and the Rise of the Hay'a" *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies*, 4/1, 2002, s. 25-46.

Sayılı, Aydın, *The Observatory in Islam and Its Place in the General History of the Observatory* (Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1960).

_____, "Alauddin Mansur'un İstanbul Rasathanesi Hakkındaki Şiirleri", *Bellekten*, 20/79, 1956, s. 414-466.

Sinan Paşa, *Maârifnâme: Özlü Sözler ve Öğütler Kitabı*, ed. Mertol Tulum (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2013).

Şeşen, Ramazan, "Meşhur Osmanlı Astronomu Takıyyüddin el-Râsîd'in Soyu Üzerine", *Erdem*, 10 (1988), s. 165-171.

Taşköprüzâde, *Miftâhü's-sa'âde ve misbâhü's-siyâde*, 2. Baskı (Haydarâbâd: Matba'â Dâ'îreti'l-Ma'ârifî'l-Osmâniye, 1977), I.

_____, *eş-Şakâ'ikü'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* (Beyrut: Dârü'l-kitâbü'l-Arabî, 1975).

Tezcan, Baki, "Some Thoughts on the Politics of Early Modern Ottoman Science", *Beyond Dominant Paradigms in Ottoman and Middle Eastern/North African Studies: A Tribute to Rifa'at Abou-El-Haj* içinde, Donald Quataert & Baki Tezcan (ed.), (İstanbul: İSAM, 2010), s. 135-156.

Tunalı, Gülçin, "An Ottoman Astrologer at Work: Sadullah el-Ankaravi and the Everyday Practice of İlm-i Nücum", *Les Ottomans et les temps* içinde, François Georjon & Frédéric Hitzel (ed.), (Leiden: Brill, 2012), s. 39-60.

Turan, Osman, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1954).

From *Raşad* to *Taqwīm*: Some Observations on the role of Astrology in the 15th & 16th Century Ottoman World

Abmet Tunç Şen

Despite the wealth of extant sources of great variation, the role of “the science of the stars” (*ilm al-nujūm*) and their theoreticians/practitioners in the Ottoman intellectual world has not much received scholarly attention due mostly to i) the belief that any attempt to grasp the knowledge of the unknown was “by nature” heavily scanted by Islamic canonical texts, and ii) the implicit scholarly consensus toward keeping in silence the so-called Islamicate “occult” practices in order not to reinforce the Orientalist misperceptions regarding the so-called lack (or decline) of the rational sciences in the post-classical Islamicate world. The major objective of this presentation is to help repair these established scholarly convictions by exploring the works and discussions of “the science of the stars” in the late fifteenth-and sixteenth-century Ottoman intellectual circles, especially among the members of the higher echelons of the *‘ulamā*.